

A millennium kiállítás madártávlati képe, 1896

kai fejlődés ugyanis az ipari vállalkozások tőkeigényét olyan óriásira növelte, hogy azt már nemcsak a családi vállalatok, de még a hagyományos részvénytársaságok sem tudták biztosítani. Az 1873-as válság előtt megjelent forgalmi bankok még csak megalapították az ipari részvénytársaságokat, majd amikor a részvények árfohlyama megemelkedett, azokat eladták, és a vállalatot sorsára hagyták. Ezzel szemben a századfordulón a bankok már a vállalatok hosszú távú birtoklására és működtetésére rendezkedtek be.

Az öt legnagyobb budapesti bankcsoport ipari érdekeltségeinek száma 1900 és 1913 között 44-ről 225-re, ezek tőkéje 120 millió koronáról 700 millióra nőtt. Részesedésük a hazai részvényes iparvállalatok alaptőkéjéből 17 százalékról 47 százalékra emelkedett. Az iparvállalatok mellett a nagybankok más, például közlekedési vállalatokban is jelentős részesedéssel rendelkeztek. Becslések szerint Budapest nagybankjai az első világháború előestéjén már a hazai részvénytársaságok mintegy kétharmadát tartották ellenőrzésük alatt.

A hazai hitelügy megerősödött és függetlenedett az osztrák hitelszervezettől. A századelőn a magyar nagybankok már közvetlenül építettek ki kapcsolatokat a nagy nyugat-európai – francia, belga, svájci, holland – pénzpiacokkal. Ezeket a kapcsolatokat a magyar gazdaság balkáni behatolásának elősegítésére is felhasználták. A Kereskedelmi Bank például görög, román és szerb bankok és iparvállalatok alapításában vett részt, a Magyar Bank Bulgáriában és Szerbiában tette ugyanezt.

A pénzintézetek száma 1867 és 1890 között 85-ről 1225-re, 1913-ra 5033-ra, az általuk közvetített tőkék

összege 85 millióról 1,2 milliárd, illetve 6,6 milliárd forintba növekedett. A hitelszervezet a gazdaság leggyorsabban növekvő, és nemzetközi viszonylatban a legmagasabb fejlettségi szintet elért ágazatává vált.

BUDAPEST – A GAZDASÁG FŐVÁROSA

Budapest különleges, az ország életét meghatározó módon befolyásoló súlya a termelőtevékenység hatalmas koncentrációjából fakad, s gyökerei a 19. századba nyúlnak vissza.

Pest-Buda már a század első felében Magyarország gazdasági, és ezzel párhuzamosan kulturális központjává vált, majd a polgári forradalom győzelme után megszerezte az államhatalmi központ funkcióját is.

Az 1873-tól egységes Budapest egyre gyorsabb ütemben teljesítette be, sőt szárnyalta túl a fejlődéséről szőtt reformkori álmokat. A magyar kormányok kiemelt célként kezelték, hogy Budapestet Béccsel egyenrangú nagyvárossá fejlesszék. A főváros kiépítése nemzeti ügyggyé, az önrendelkezés szimbólumává vált. A város természet- és társadalomföldrajzi előnyeit tudatos politikai, gazdaságpolitikai beavatkozás fokozta tovább.

A koncentráció irányába hatott a század második felében kiépült vasúthálózat szerkezete. A fővonalak Budapesten futottak össze, ezáltal az áruforgalom itt össz-

pontosult. A nógrádi és dorogi szénmedencék közelsége lehetővé tette az energiaigényes iparágak gazdaságos telepítését. A közeli Alföld az élelmiszeripar kimeríthetetlen nyersanyagbázisául kínálkozott. A nagyarányú városépítkezés és a közművek kiépítése óriási keresletet támasztott építőanyagokból.

Budapest kisebb helyi adókkal terhelte meg az ipart, mint a vidéki városok, kedvezményes áron juttatott telket a gyáralapításokhoz, az állam pedig kedvezőbb vasúti tarifát biztosított a fővárosi üzemek szállítmányainak.

1910-ben a történelmi Magyarország lakosságának 5 százaléka élt Budapesten, viszont itt működött a nagyipari vállalatok 32 százaléka, itt dolgozott a munkásság 31 százaléka, itt volt bekapcsolva a távbeszélő-álmások fele, itt jelent meg minden második újság, folyóirat és könyv. A főváros nagyarányú (sok kortárs szerint egészségtelen) gazdasági és kulturális fölénye tehát már a történelmi országhatárok között is meg nyilvánult.

A MÉRLEG

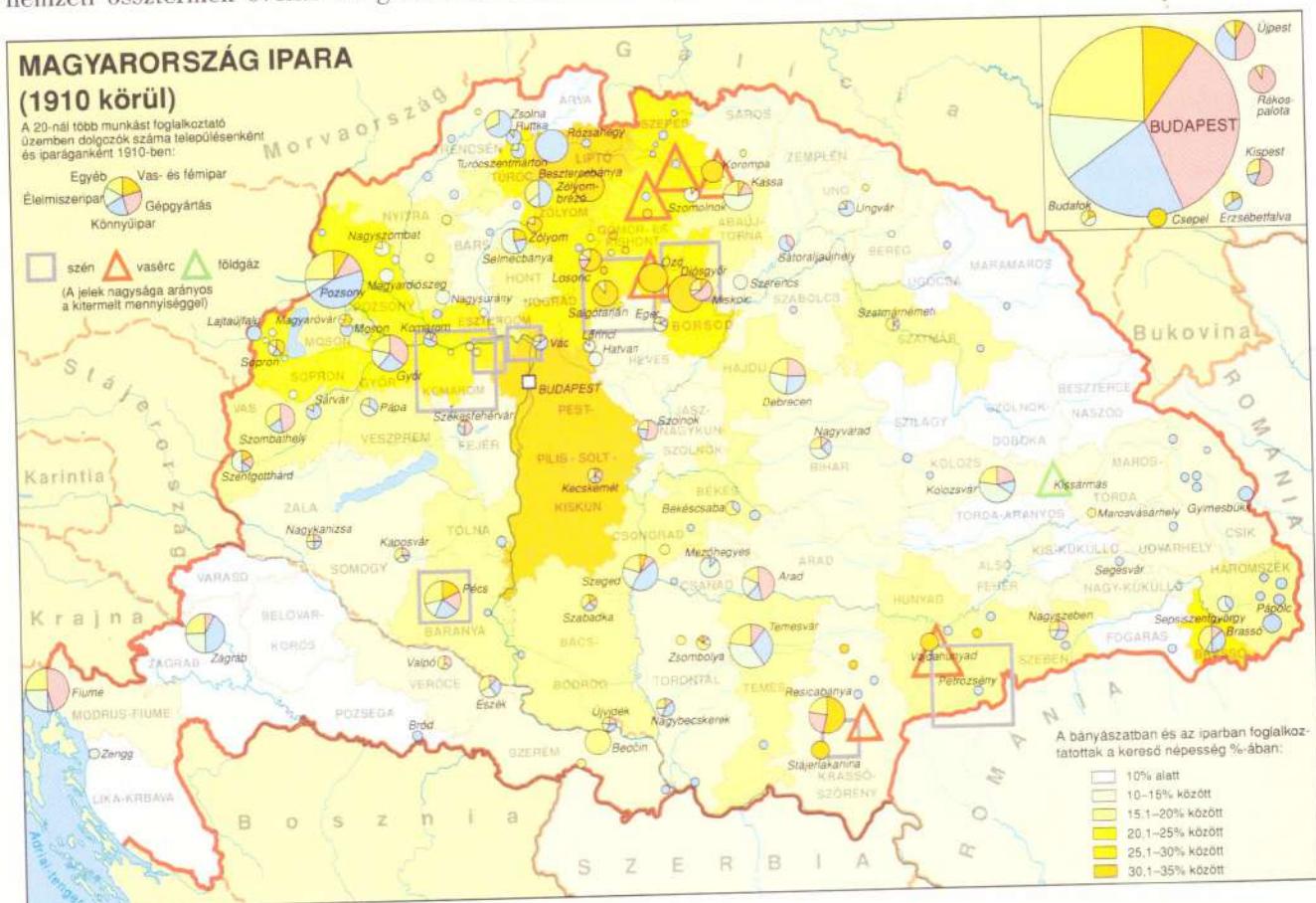
A kiegyezés azáltal, hogy rendezett politikai viszonyokat és stabilitást teremtett a birodalomban, illetve biztosította a (korlátozott) állami önrendelkezést, meggyorsította a tőkés gazdaság fejlődését. A dualizmus idején az ország megkezdte gazdasági felzárkózását: a nemzeti össztermék évente átlagosan 2,5–3 százalé-

kal, az egy főre jutó nemzeti jövedelem pedig 2 százalékkal növekedett. Ennél gyorsabb növekedést Európában csak Svédország, Dánia és Németország tudott felmutatni. 1913-ban egy lakos kétszer akkora értéket állított elő évente, mint a korszak elején. Ezt egyrészt a gépesítés, a korszerű technika alkalmazása tette lehetővé, másrészt az uralkodóvá vált tőkés munkaszervezet racionalitása.

A századfordulóra hazánk elmaradott mezőgazdasági területek konglomerátumából fejlett élelmiszeriparral, jelentős exporttal rendelkező agrár-ipari orszaggá fejlődött, s kilépett a hagyományos gazdálkodás fokán stagnáló országok közül. A mezőgazdaság már csak a nemzeti jövedelem kisebbik felét, 44 százalékát adta, míg az ipar és bányászat 25, a szolgáltató ágazatok 31 százalékát állították elő.

A 19. század második felében megállt, majd csökkenni kezdett a 16. század óta növekvő gazdasági szintkülönbség Magyarország, valamint Nyugat- és Közép-Európa iparosodó országai között.

A kétségtelen fejlődés és egyes látványos eredmények mellett sem szabad azt hinnünk, hogy a dualizmus korában Magyarország belépett volna a gazdagok klubjába. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében megelőzte ugyan Oroszországot és a balkáni államokat, valamint Spanyolországot és Portugáliát, de lemaradt Olaszország és Skandinávia mögött, nem is beszélve Franciaországról, Németországról és Angliáról. Valame-lyest lefaragott a Habsburg Birodalom nyugati tartomá-

nyaival szembeni hátrányából is, de utol nem érte azokat. „Évszázadok mulasztásait” nem lehetett az alatt a néhány évtized alatt bepótolni, amely még a történelmi Magyarország rendelkezésére állt.

A PARASZTI GAZDÁLKODÁS

A paraszti életmód bemutatása előtt tisztáznunk kell, hogy a dualizmus korában a magyarországi társadalom mely rétegeit számíthatjuk a parasztsághoz. Ez azért szükséges, mert a társadalom alapvető megosztottságát jelző, 1848 előtti éles rendi határvonal, a nemesek és nem nemesek, jobbágyság megkülönböztetése – legalábbis formálisan – megszűnt, ugyanakkor a nemesség igen jelentős hányadát kitevő kúriális, valamint birtoktalan nemes a kiváltságai elvesztésével a parasztság felső rétegébe tagozódott bele.

A parasztot végül is olyan személyként határozhatjuk meg, aki elsősorban – de nem kizárólag – önálló mezőgazdasági termelésből él. A paraszti földbirtok felső határát rendszerint a 100 katasztrális holdnál húzzák meg. Az ennél nagyobb földbirtokkal rendelkezőket már a nemesi eredetű úri birtokosok közé számítják. 1910-ben mintegy 11 millióra tehetjük a fenti értelemben vett paraszti népesség lélekszámát, amely ekkor az ország népességének 62 százalékát tette ki. Az 5–20 kh közötti, családi méretű földbirtokkal rendelkezők a 31 százalékát, a 20 kh-nál nagyobb birtokú tehető, jómódú parasztok mintegy 9 százalékát tették ki a paraszti népességnek. Ez utóbbiak szolgáltatták a követendő – bár a többség számára rendszerint elérhetetlen – életmód-mintát a szűkebb közösségük számára. A parasztság mintegy 60 százalékának nem volt földje vagy csak olyan kevés, hogy abból nem tudta eltartani családját, így létfenntartásához másoknál vállalt bér munka volt szükséges. Az agrártársadalom kutatói Magyarországon a parasztság körébe számítják ez utóbbi paraszti származású, de földtulajdonnal nem rendelkező mezőgazdasági bér munkás rétegeket is.

A kiegyezés utáni évtizedekben a parlament meghozta azokat a törvényeket, amelyek az 1848-as jobbágyszabadítás során, illetve az 1853-as úrbéri pátens után még rendezetlenül maradt kérdéseket szabályozták. 1868-ban megválthatóvá vált a bordézsma, 1871-ben az irtványok és legelők ügyét szabályozták, valamint felszabadították az addig meglévő földesúri regáléjogok

Szénagyűjtés Baranya vármegyében, Frigyes főherceg dályoki birtokán, 1910-es évek

egy részét, a pálinkafőzés, boltnyitás, tégl- és mészégetés, mészárszéktartás jogát. 1871-ig a belsőtelek (a lakóház és a körülötte lévő gazdasági udvar), valamint határbeli tartozékai (szántók, kaszálók) csak együtt, egyszerre voltak eladhatók, illetve megvásárolhatók. Ebben az évben engedélyezte csak a törvény a volt jobbágytelkek tartozékainak külön-külön történő eladását, és tette szabaddá a volt földesurak számára a korábbi úrbéres telkek felvásárlását. Legtovább húzódott a majorsági zsellérek ügye, számukra csak a millennium esztendejében, 1896-ban vált lehetővé, hogy a használatukban lévő földek után teljesített szolgálmai nyajikat megváltsák.

A folyószabályozások és a vasút kiépülése jelentős változásokat hozott a parasztság életében. A lecsapolt terület mintegy 2,5 millió kh-at tett ki, a vízmentesítés a szántóterület nagyarányú kiterjesztését eredményezte. A folyók szabályozására az állam 380 millió koronát fordított a 19. század utolsó negyedében, míg a magánszemélyekből szerveződött vízmentesítő társulatok hozzájárulása mintegy 900 millió koronát tett ki. A vasút, amely 1867-ben mintegy 2300 km hosszúságú volt, az első világháború előtti évekre majd tízszeresére, 21 ezer kilométerre nőtt. Ez európai összehasonlításban is kedvező képet mutat. Kiépülése megkönnyítette a mezőgazdasági termékek belső és külső piacra jutását, nem egy esetben speciális agrártevékenység – például az iparszerű sertéshizlalás – felvirágzását.